ORCID https://orcid.org/0009-0007-2997-9274
https://doi.org/10.58187/rim.139-140.03
CZU:821.135.1(478).09(063)

Gheorghe Cojocaru*

CONGRESUL AL III-LEA AL UNIUNI SCRIITORILOR DIN RSS MOLDOVENEASCĂ: CONTEXT, DEZBATERI, CONSECINȚE ȘI IMPACT**

THE THIRD CONGRESS OF THE UNION OF WRITERS OF THE MOLDAVIAN SSR: CONTEXT, DEBATES, CONSEQUENCES, AND IMPACT

CONTEXTUL

Ceea ce a intrat în istorie sub denumirea „anii '60" ai secolului trecut se caracterizează prin instaurarea unei societăți de consum și de libertăți, prin depolitizare sau „sfârșitul ideologiilor" în Vest, printr-o „revoluție mediatică născută din generalizarea televizoarelor", război rece și coexistență pașnică în Europa, dar și prin războiul din Vietnam și mișcarea tinerilor pentru pace. Gândirea structuralismului, inspirată din școala istorică a „Analelor" și punând accentul asupra structurilor și fenomenelor de durată, în detrimentul evenimentului, schimbării sau tranziției, devine o dezbatere publică în Occident, urmărind s-o termine cu ideologiile[1]. „Secolul intelectualilor", în expresia lui Michel Winock, ajungea în zona crepusculară. Ca și la 1848, susține Tony Judt, „anii '60 au oglindit o Revoluție a Intelectualilor", care provenea dintr-o agendă politică, dar care avea și o dimensiune economică[2].

Dincolo de Cortina de Fier, în blocul sovietic, ideologia comunistă „părea bine sănătoasă", cu toate că comunismul de tip stalinist era în dizgrație după 1956. După cum decolonizarea în Vest a forțat schimbarea, destalinizarea în Est, după înăbușirea în sânge „a revoltei din Ungaria", a arătat că prefacerile inițiate de sus aveau o limită și că ele nu se vor produce decât sub controlul Partidului-unic. Sursa comunismului curățat de tina stalinismului rămânea Kremlinul, astfel, încât „până în 1964, istoria jumătății de Est a Europei a fost scrisă de

* **Gheorghe Cojocaru**, doctor habilitat în istorie, directorul Institutului de Istorie al USM. https://ror.org/0475kvb92

** Textul reprezintă comunicarea prezentată în plenul sesiuni de deschidere a lucrărilor Congresului Național al Istoricilor Români, ediția a IV-a. Chișinău, 28 august 2024.

1 Michel Winock, Secolul intelectualilor, Editura Cartier, Chișinău, 2012, p. 548-550.

2 Tony Judt, Epoca postbelică. O istorie a Europei după 1945, Polirom, Iași, 2008, p. 376.

Nikita Hrușciov”[3]. De numele lui Hrușciov este legată perioada „dezghețului” în URSS, o denumire ieșită de sub pana inspirată a scriitorului I. Ehrenburg în 1954, desemnând o relaxare a sistemului și o epocă poststalinistă, cu deschideri contradictorii și închideri imprevizibile, când odată cu condamnarea cultului lui Stalin s-au deschis și porțile Gulag-ului. În comparație cu perioada precedentă, începutul anilor ‘60 marca în URSS „o epocă de libertate scriitoricească și timide experimente culturale”[4].

CONGRESUL

În Basarabia postbelică, către mijlocul anilor 1960, se ridicase o primă generație de intelectuali, de scriitori și literați care îl aveau printre ei și pe Andrei Lupan, pe Nicolae Costenco, întors din Gulag, pe George Meniuc sau Vasile Coroban, toți școliți la Universitățile românești până în 1940, dar și pe mai tinerii Ion Druță, Grigore Vieru, Petru Cărare, Vladimir Beșleagă, Aureliu Busuioc, Emil Loteanu, Vlad Ioviță, prozatori și poeți de mare talent, liderii „generației șaizeciste”, cu o operă solidă deja, care tindeau să o rupă cu schemele realismului socialist și care cunoșteau literatura română și se inspirau din marea literatură universală. Se ridicase, astfel, o generație, pregătită și hotărâtă să-și spună cuvântul în ceea ce privește crezul său literar, să-și asume un rol în viața culturală și să ofere niște repere valorice Basarabiei înstrăinate. Vladimir Beșleagă însuși vorbește despre o „intelectualitate patriotică” care, față cu toate dificultățile din epocă, se baza „pe marea forță a cuvântului rostit și tipărit”! După recuperarea, atât cât s-a putut în acele condiții ale „dezghețului”, a patrimoniului literar istoric și valorificarea lui, în prim-plan ieșea necesitatea recuperării limbii literare române în baza alfabetului latin, interzis de Soviete ca „burghez și subversiv, ca un alfabet străin”, deși cu caracterele latine s-a scris nu numai în Basarabia românească, ci, între anii 1932-1938, și pe celălalt mal, cel sovietic, al Nistrului[5].

La începutul anilor ’60 (*1862 – trecerea la alfabetul latin în Moldova de peste Prut*) se împlineau o sută de ani de când în România se trecuse de la alfabetul chirilic la cel latin, ceea ce a impulsionat o efervescență culturală, științifică și spirituală fără precedent peste tot în fostele principate unite. Prin urmare, după ce în Basarabia alfabetul românesc fusese interzis a doua oară în 1944, scrierea cu litere latine se impunea ca un mijloc general al consolidării latinității limbii, culturii și identității românilor de la Răsărit de Prut.

În aceste circumstanțe, la un an de la debarcarea lui Hrușciov de la putere, la Chișinău este convocat Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească. Primul congres avuse loc în 1954, al doilea – în 1958, iar al III-lea, care trebuia să aibă loc în 1962, a fost amânat de mai multe ori până a se

[3] *Idem*, p. 389.
[4] *Idem*, p. 391.
[5] Vladimir Beșleagă, Conștiința națională sub regimul comunist totalitar (RSSM: 1956-1963), Chișinău, Cartier, 2008, p. 16-17.

întruni între 14-15 octombrie 1965.

Vocabularul oratorilor la Congres excela, după cum și se cerea, prin glorificarea puterii Sovietelor și a Partidului Comunist, construcției comunismului, prieteniei între popoarele din URSS și a marelui popor rus, a ajutorului pe care acesta l-a acordat „poporului moldovenesc" etc. S-au adus omagii „marii familii a literaturii sovietice", scriitorilor ruși, „politicii naționale leniniste", „metodologiei marxiste", „partinității" și principiului „realismului socialist" în literatură.

Pe de altă parte, au fost respinse „teoriile reacționare" din Occident și „estetica burgheză și revizionistă", dar s-au constatat și o serie de influențe din Salinger, Remarque sau Hemingway în proză (la Vlad Ioviță, A. Cozmescu), accente Hikmetiene în poezie (la Gheorghe Vodă), Nerudiene (la Ion Vatamanu), ecouri Rodairiene (la Grigore Vieru), a fost adus și un citat din Rainer Maria Rilke despre răspunderea artistului față de cititor, s-a vorbit despre Thomas Mann sau Sartre[6].

Cu toată cenzura și autocenzura, în mai multe discursuri s-au rostit numele unor scriitori români, precum George Călinescu, Mihail Sadoveanu, Nicolae Labiș, George Topârceanu, Emil Gârleanu, Rebreanu, Marin Preda, Creangă sau Eminescu, Vasile Alecsandri, B.P. Hasdeu, Alecu Russo, Mihail Kogălniceanu, s-au amintit operele acestora, s-au făcut referințe și la unele instituții din România, ca, de exemplu, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste Române, ceea ce era un element al unității de conștiință națională și o dovadă că scriitorii basarabeni erau suficient de bine conectați la procesul literar românesc. Au fost formulate o serie de exigențe critice față de unele lucrări care, deși conforme cerințelor ideologice, erau sub orice nivel artistic, dar literatura basarabeană avea și cu se mândri[7].

DEZBATERILE

Problemele reale ale momentului traversat au fost abordate în dezbaterile tot mai încinse la Congres. Tonul l-a dat poetul Aureliu Busuioc care a criticat imixtiunea factorului administrativ în procesul de creație. „Până nu demult, se revolta el, ni se cerea ca poezia noastră, proza să fie un fel de instrucțiuni beletristice cu privire la mijloacele de ridicare a producției de carne sau de lapte sau, în alt caz, un fel de îndrumar tot beletristic pentru înălțarea morală a celor înapoiați la rangul de muncitori calificați și conștienți etc.", subliniind că forța educativă a unei opere e direct proporțională valorii sale artistice[8]. (*Apropo, ecoul unor asemenea abordări se mai aude și astăzi, între altele, când ni se cer indicatori ai cercetărilor noastre umaniste care să determine (?!) o creștere economică.)* Busuioc a arătat asupra insuficienței grădinițelor urbane pentru copii moldoveni, a manualelor în

[6] Vasile Bahnaru, Gheorghe E. Cojocaru, Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (14-15 octombrie 1965). Studiu și materiale, Editura „TEHNICA-INFO", Chișinău, 2016, p. 159, 167, 257, 291.

[7] *Idem*, 167.

[8] *Idem*, p. 185.

„limba moldovenească" pentru școala superioară, a întrebat de ce în Chișinău sau în alte localități nu era o stradă care să poarte numele lui Eminescu, Creangă sau al lui Ștefan cel Mare, fapt care putea fi interpretat ca o jignire a sentimentului de demnitate națională[9].

Criticul literar Mihai Cimpoi a pus și el problema asanării manualelor școlare de literatură de aberații și absurdități, a cerut la modul imperativ „rezolvarea problemei ortografiei limbii noastre și a restructurării alfabetului în așa fel ca el să corespundă realității fonetice a limbii"[10].

Chestiunea alfabetului a fost abordată apoi de Petru Osmătescu, docent la Politehnica din Chișinău, care a declarat că renunțarea la alfabetul latin în stânga Nistrului în 1938 a fost o greșeală ce putea fi corectată[11].

Grigore Vieru a relatat despre o întâlnire a sa cu copii de la o școală moldovenească din Chișinău, care i-au cântat tot felul de cântece, dar nici unul în graiul moldovenesc, pentru că nu știau nici o melodie populară sau contemporană în limba lor maternă[12].

Dramaturgul Gheorghe Malarciuc a abordat chestiunea „specificului național" în cinematografie și a repertoriului național în arta scenică[13].

De la tribuna Congresului, scriitorul Ion Druță s-a arătat impacientat de starea limbii vorbite, infectate „de o sumedenie de elemente birocratice și parazitare", impuse pe filiera limbii colocviale ruse. (*Între altele, cu un an înainte, la Paris, în 1964, criticul francez Rene Etiemble a publicat o analiză profetică „PARLEZ VOUS-FRANGLAIS ?", în care erau prezentate daunele aduse limbii franceze de poluarea anglofonă[14]).* Pentru a ieși din criza care se adâncea, Druță credea că soluția era de a se trece la „un alfabet latin care este atât de natural să corespundă ... (*aplauze îndelungate*) unei limbi de origine latină (*Aplauze*)". Aceste cuvinte ale sale au fost cele mai aplaudate din tot ce s-a spus la Congres. Scriitorul spera că propunerea sa va ajunge „la conducerea republicii", care n-o s-o trateze ca pe niște „bancuri umoristice", dar ca pe o dorință a scriitorilor, care să fie discutată „în cele mai înalte foruri" decizionale. L-a apărat pe Mihai Cimpoi, acuzat că se încuia în casă și citea publicații românești. „Eu vreau să-i spun tovarășului Barjanski, arăta Druță către cel care îl atacase pe Cimpoi, nu știu ce citește el, dar la Chișinău se citesc multe ziare românești". (*Într-adevăr, conform unor date statistice, din 1963 și până la începutul anului 1966 subscrierea la publicațiile din România a crescut de trei ori, ajungând la 64 de mii de exemplare, iar afluxul de carte românească a atins cifra de 50 mii de exemplare, alertând puternic conducerea de partid.)* Pentru urechile aceluiași detractor, dar și pentru altele, Druță a

[9] *Idem*, p. 186-187.
[10] *Idem*, p. 204.
[11] *Idem*, p. 213.
[12] *Idem*, p. 249.
[13] *Idem*, p. 251-254.
[14] Tony Judt, Epoca postbelică. O istorie a Europei după 1945, Polirom, Iași, 2008, p. 327.

mers mai departe, subliniind că nutrea „cele mai calde sentimente pentru o țară vecină cu noi, o țară rudă cu noi, ca limbă, ca istorie, o țară socialistă (România – n.n.), ca și republica noastră”[15]. A încheiat, menționând că nu vedea „de ce ar trebui să facem un Zid Chinez de-a lungul Prutului”[16].

Ion Druță n-avea de unde să știe că, cu numai cu o lună înainte, la întâlnirea sovieto-română la cel mai înalt nivel de la Moscova din 11-13 septembrie, L.I. Brejnev i-a reproșat lui N. Ceaușescu că într-o serie de lucrări cu caracter istoric apărute în ultimul timp în România, între care și „*Însemnări despre români*” ale lui Karl Marx, ar fi fost tratate în mod tendențios mai multe aspecte ale relațiilor româno-ruse. Referindu-se la acest volum, Brejnev, deși n-a spus-o direct, evident, era deranjat de modul în care Marx a interpretat problema Basarabiei, calificată drept un rapt teritorial al Imperiului rus de la Principatul Moldovei. Conducerea sovietică era pusă în gardă și de cererea guvernului de la București de a aduce în discuție problema tezaurului românesc, sechestrat la Moscova în 1918, de conduita sa politică pe scena internațională, astfel că în urma întâlnirii de la Kremlin s-a decis reconsiderarea poziției față de România. Autoritățile de la Chișinău au primit indicații să intensifice munca de educație patriotică și comunistă, să elaboreze lucrări care să promoveze diferențele istorice, etno-culturale și lingvistice între moldoveni și români, să combată energic „naționalismul românesc”[17]. De-a dreptul, contrar dezideratelor lui Ion Druță, un adevărat „zid chinezesc” urma să se înalțe de-a lungul Prutului.

În sensul celor pledate de Druță a vorbit, surprinzător oarecum, și poetul Emilian Bucov, care a avertizat în câteva rânduri că chestiunea alfabetului „e grea”, mai grea decât se părea, dar faptul că era grea nu însemna că era și „irezolvabilă”, mai ales după ce fusese soluționată problema limbii literare, mult mai complicate, în opinia sa, decât cea a alfabetului. Chestiunea alfabetului trebuia studiată „din toate punctele de vedere” și, spera Bucov, „cu ajutorul învățaților sovietici, al Comitetului Central al partidului Moldovei problema aceasta se va rezolva”[18].

Lucrările forului scriitoricesc, care profilau, am putea spune, un ante-program al emancipării naționale, riscau să scape de sub control, profilându-se con-

---

[15] Elena Negru, Gheorghe Negru, „Cursul deosebit” al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965-1989). Studiu și documente. Vol. I (1965-1975), Chișinău, CEP USM, 2013, p. 124.

[16] Vasile Bahnaru, Gheorghe E. Cojocaru, Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (14-15 octombrie 1965). Studiu și materiale, Editura „TEHNICA-INFO”, Chișinău, 2016, p. 259.

[17] Mioara Anton, Ioan Chiper, Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice. Documente, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Institutul Român de Studii Internaționale „Nicolae Titulescu”, 2003, p. 162-163; Vasile Bahnaru, Gheorghe E. Cojocaru, Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (14-15 octombrie 1965). Studiu și materiale, Editura „TEHNICA-INFO”, Chișinău, 2016, p. 32-33.

[18] Vasile Bahnaru, Gheorghe E. Cojocaru, Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (14-15 octombrie 1965). Studiu și materiale, Editura „TEHNICA-INFO”, Chișinău, 2016, p. 274.

turul unei „conjurații intelectuale" împotriva cursului oficial al regimului în sfera culturală și, ceea ce este curios, se miza pe buna înțelegere și sprijinul partidului la promovarea celor propuse, nu pe scandalizarea și ostilizarea autorităților.

CONTRA-ATACUL

Pentru a stopa niște evoluții nedorite, s-au declanșat imediat, unul după altul, două atacuri frontale împotriva propunerii de a se reveni la alfabetul latin: al academicianului Iosif Varticean, omul de încredere al regimului, și al lui Dimitri Simionovici Cornovan, secretar al CC al PCM.

Varticean a declarat pe un ton provocator că problema alfabetului „nu se va rezolva". La curent, probabil, cu ceea ce se întâmpla și în culisele raporturilor sovieto-române, l-a apostrofat pe Druță, susținând că limba literară și alfabetul „sunt departe de a fi identice" și că nu e scris nicăieri că, dacă poporul e de origine romană, „alfabetul urmează să fie în mod obligatoriu de origine latină". Varticean insinua că „din punct de vedere istoric", în stânga Prutului s-ar fi creat o situație aparte și că adoptarea alfabetului slavon nu s-a făcut din capriciul cuiva, „dar sub influența culturii și noțiunilor slavone ca urmare a prieteniei și a ajutorului reciproc pe parcursul unor secole". A repetat, stârnind furia publicului, că dacă „vom continua să afirmăm că moldovenii și românii provin de la romani, asta nu înseamnă că ei trebuie să folosească în mod obligatoriu alfabetul latin". Le-a recomandat mai tinerilor săi colegi, care abordaseră problema alfabetului, să se trateze de iluzia treceri la literele latine și, plecând de la Congres, să însușească alte „noțiuni", cele „corecte"[19].

Luarea de cuvânt a lui Varticean a readus publicul în atmosfera sufocantă a cenzurii feroce din anii stalinismului postbelic.

Punctul pe „i" l-a pus la închiderea Congresului, cum era și „tradiția" bolșevică, secretarul CC, Cornovan. Vorbind rusește, Cornovan a punctat sentențios că „numai în anii Puterii Sovietice limba moldovenească a încetat de a fi o limbă de uz casnic și s-a transformat într-o limbă a înaltei culturi a norodului, o limbă a adevăratei literaturi și artei populare, o limbă a luptei pentru comunism". „Numai oamenii de rea credință și cei lăsați influențați de propaganda dușmănoasă, arăta cu degetul Cornovan, nu vor să vadă calea largă pe care a ieșit limba moldovenească, nu-și dau sama de înaltul ei nivel de dezvoltare și, contrar, faptelor, afirmă cum că ar avea loc o subapreciere a limbii moldovenești, pălăvrăgesc despre închipuita imperfecțiune a alfabetului ei și despre o oarecare limitare a fondului ei lexical". Pentru a nu lăsa nici un dubiu, el a calificat toate ieșirile împotriva acestei poziții oficiale drept „tendințe și denaturări de ordin naționalist", subliniind apăsat că toate „mijloacele de influență ideologică trebuie îndreptate spre o cât mai largă lămurire a daunei ce-o provoacă manifestările de naționalism"[20].

[19] *Idem*, p. 295-296.
[20] *Idem*, p. 304-306.

Ca o reacție spontană la amenințările sale, cineva din sală a avut impertinența, binevenită, să-i strige: „Ticălosule!", fapt raportat neîntârziat instanțelor de partid.

Încheindu-se, după două zile de dezbateri, în această notă sumbră, nu-i de mirare că în *Adresa de salut a Congresului către CC al PCUS* se trece peste problemele reale, puse în discuție, inclusiv peste cea cu privire la alfabetul latin, scriitorii mulțumind partidului și angajându-se cu toții să creeze noi opere de înaltă vibrație artistică, închinate „făuritorilor obștei comuniste"[21]. Nu s-a votat nici un proiect de rezoluție care să conțină propunerile avansate la Congres, tocmai pentru că se vedea cu ochiul liber care erau emoțiile și aspirațiile unei majorități copleșitoare. Dar, dincolo de pereții Teatrului „Pușkin" pe atunci, astăzi „Mihai Eminescu", care a găzduit acea memorabilă reuniune, forțele erau, evident, inegale, ceea ce pune odată în plus în lumină statura, curajul și cutezanța admirabilă, chiar aproape sinucigașă în acele timpuri, a unor intelectuali notorii, promotori ai culturii și valorilor noastre autentice.

În presa de la Chișinău s-au publicat doar niște rezumate periate despre mersul Congresului, nu s-a spus nimic despre propunerea alfabetului latin, dar din gură în gură s-au putut afla multe, după cum și din emisiunile bruiate ale postului de radio „Europa liberă", blamat ca „profascist" de propaganda de partid[22].

Kremlinul, bineînțeles, a fost informat în detaliu asupra discuțiilor care au avut loc. Notele informative expediate de la Chișinău inserau liste ale „naționaliștilor", incluzându-i pe cei care au avut discursuri critice și propuneri discordante în raport cu politica culturală a partidului. Din acele liste nu lipseau numele lui Aureliu Busuioc, Ion Druță, Mihai Cimpoi, Gheorghe Malarciuc, Petru Osmătescu, nu și numele lui Emilian Bucov (?).

PSEUDO-ARGUMENTE

Este de notat, totuși, că, după ce s-a spus un „NU" categoric alfabetului latin, aparatul de partid a fost pus în situația de a livra și niște contra-argumente, cel puțin de uz intern, pentru a putea contracara în cunoștință de cauză pledoaria bulversantă a scriitorilor. Alfabetul latin, în opinia conducerii de partid, nu putea fi acceptat, deoarece: 1) el este, înainte de toate, „o categorie (?!) economică și politică, dar nu spirituală"; 2) nu „factorii lingvistici" determină scrisul, „ci condițiile istorice, viața politică și economică a poporului, relațiile lui istorice și aspirațiile istorice", în special, relațiile cu poporul rus și alte popoare din URSS, „colaborarea fraternă", ajutorul reciproc și schimbul de valori culturale; 3) longevitatea de secole a utilizării literelor slavone în Moldova medievală comparativ cu numai cele peste două decenii ale caracterelor latine în Basarabia românească (și

[21] *Idem*, p. 307.
[22] *Idem*, p. 325.

numai vreo șase ani de funcționare în fosta autonomie sovietică de peste Nistru); 4) poporul s-a obișnuit cu alfabetul chirilic; 5) el asigură „necesitățile fonetice ale limbii noastre"; 6) trecerea la literele latine necesită un efort mare și cheltuieli de reînvățare; 7) se putea ajunge astfel la înstrăinarea „poporului moldovenesc" de cultura, știința și limba rusă, ceea ce era inacceptabil; 8) prin schimbarea alfabetului vechi s-ar fi urmărit alte scopuri decât cele declarate, aici, suspectându-se, mai curând, tendința unei integrări culturale fraterne cu spațiul general românesc. Soluția avansată de experții în materie lingvistică ai partidului se rezuma la perfectarea alfabetului existent „pentru ca acesta să satisfacă cât mai bine necesitățile fonetice ale limbii moldovenești"[23].

Este cazul să menționăm că toate aceste (pseudo) „argumente" vor fi scoase de la naftalină și speculate peste un sfert de veac, în anul 1989, pentru a zădărnici o nouă încercare, ultima după cum se va dovedi, de revenire la veșmântul firesc al limbii noastre române, la literele lui Creangă și Eminescu, Coșbuc și Caragiale, Stere și Rebreanu.

IMPACTUL

Și, în încheiere, două sunt întrebările asupra cărora aș vrea să mă opresc: 1) ce impact a avut Congresul al III-lea al scriitorilor din Basarabia subjugată de Soviete și 2) cum poate fi privit acest eveniment istoric, într-o perspectivă larg națională și universală ?

Pe termen scurt, cu o mină crispată și blamând „tendințele naționaliste" și „dispozițiile nesănătoase" ale unor intelectuali aparte, conducerea de partid a fost nevoită să recunoască, totuși, că multe din cele sonorizate la Congres erau fapte reale, angajându-se să ia măsuri în vederea ameliorării stării culturii și dezvoltării „limbii moldovenești", să protejeze monumentele de istorie și cultură, să extindă editarea literaturii didactice și artistice, să permită fondarea unor noi publicații literare[24]. Multe s-au promis și mai multe au fost uitate în mod deliberat. Abia pe la 1968, între altele, după o sută de ani de când Societatea Academică Română aprobase primele norme ortografice ale scrisului latin, alfabetul chirilic impus în Basarabia se va completa cu africata „g" și atât.

La o scară mai mare, în același registru al persecuțiilor împotriva unor intelectuali nonconformiști care luau amploare în URSS, cazul Congresului de la Chișinău ilustra și el că „iluziile erei lui Hrușciov se risipiseră"[25] și că regimul sovietic se cantona într-un climat de ruină ideologică și morală. Trăgând învățăminte în urma buclucașului Congres, mașinăria de propagandă comunistă va tura neobosită pentru a otrăvi mințile oamenilor cu neadevărul despre cele două limbi și două popoare înrudite, dar diferite, consecințele și traumele produse nefiind tratate deplin nici până astăzi.

[23] *Idem*, p. 322-323.
[24] *Idem*, p. 340-341.
[25] Tony Judt, Epoca postbelică. O istorie a Europei după 1945, Polirom, Iași, 2008, p. 392.

Pe de altă parte, intelectualii și scriitorii militanți au pierdut atunci o bătălie, dar n-au renunțat la obiectivul nobil și riscant al slujirii limbii materne, scrisului românesc, culturii și identității naționale, călindu-se în acea încleștare imposibilă cu partidul, mergând „în popor", care i-a înțeles și i-a susținut, pentru că-i împărtășeau credința și-i alinau durerea, și pregătindu-se pentru întâlnirea cu o altă oră astrală, când istoria le-a oferit, și lui Ion Druță, și lui Grigore Vieru, și lui Mihai Cimpoi, lui Gheorghe Malarciuc, lui Vladimir Beșleagă și multor altor participanți la istoricul Congres, ocazia fericită să-și vadă visul împlinit cu ochii.

Și, da, acea impresionantă dezbatere și pledoarie lingvistică, cultural-identitară, cu profunde valențe naționale, a fost o răbufnire nu numai împotriva opresiunii bolșevice, dar și un act de conștiință identitară și un strigăt de ajutor către țara mare românească sau, cel puțin, să nu-i uite. De i-a auzit sau nu, ea nu prea avea ce face în acele condiții vitrege, de după sârma ghimpată și cu grănicerul sovietic la Prut. Deși, atunci când și-au cerut drepturile la limbă și scrisul românesc, așa cum au făcut-o înaintașii noștri și la 1917-1918, putea oare cineva să se îndoiască că românii de la Iași, Suceava, Galați, București, Craiova, Cluj, Alba-Iulia, Oradea, Târgu-Mureș, Sibiu și Timișoara, de pretutindeni, n-ar fi putut să le fie alături, dacă nu în faptă, în gând, în vise și speranțe ?...

În fine, ca o teză fără pretenții și discutabilă, de altfel, ca și tot ce am spus până acum, acea inițiativă temerară și nobilă a intelectualilor de la Chișinău de a duce la o finalitate firească și logică proiectul latinității răsăritene pare să se înscrie, ca o pagină de istorie a Românilor cu un specific al său, și, să admitem, cu o ușoară forțare a contextului, și în albia istoriei europene și universale, în cadrul acelor fenomene care au propulsat în primă scenă intelectualitatea unor societăți în anii '60 ai secolului trecut. În același timp, nu putem să nu observăm că proiectul-program înaintat în 1965 era în întârziere cu vreun secol. Dar, „vina" nu era a celor care l-au înaintat, ci a altor factori istorici.